

УДК 342.6: 504

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР У СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ ОБ'ЄКТІВ ДОВКІЛЛЯ

Василенко Л.П., асистент

Житомирський національний агроекологічний університет

У статті досліджуються проблемні питання законодавчого регулювання адміністративних процедур у справах, пов'язаних з порушенням законодавства про захист об'єктів довкілля. Досліджуються проблемні для чинного законодавства питання наділення всупереч Конституції України посадових та службових осіб органів виконавчої влади правом здійснення судочинства.

Ключові слова: адміністративні процедури, правова держава, правосуддя.

Василенко Л.П. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР ПО ДЕЛАМ, СВЯЗАННЫМ С НАРУШЕНИЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ЗАЩИТЕ ОБЪЕКТОВ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ / Житомирский национальный агроекологический университет, Украина

В статье исследуются проблемные вопросы законодательного регулирования административных процедур по делам, связанным с нарушением законодательства о защите объектов окружающей среды. Исследуются проблемные для действующего законодательства вопросы наделения вопреки Конституции Украины должностных и служебных лиц исполнительной власти правом осуществления правосудия.

Ключевые слова: административные процедуры, правовое государство, правосудие.

Vasilenko L.P. PROBLEM QUESTIONS OF LEGISLATIVE REGULATION OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES ON THE AFFAIRS CONNECTED WITH INFRINGEMENT OF THE LEGISLATION ON PROTECTION OF OBJECTS OF ENVIRONMENT / Zhitomir national university of agriculture and ecology, Ukraine

In article problem questions of legislative regulation of administrative procedures on the affairs connected with infringement of the legislation on protection of objects of environment are investigated. Investment questions contrary to the Constitution of Ukraine official and officials of executive power are investigated by the right of realization of legal proceedings problem for the current legislation.

Key words: administrative procedures, a lawful state, legal proceedings.

Згідно з Конституцією України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Конституційні положення не підлягають довільному тлумаченню іншими нормативно-правовими актами.

За останні роки означеної проблеми тією чи іншою мірою торкалися ряд вчених-правознавців, зокрема, Колпаков В.К., Колодій А.М., Курінний Є.В., Курило В.І., Тимошук В.П., Миколенко О.І. та інші.

Метою статті є необхідність дослідження питання законодавчого регулювання адміністративних процедур у справах, пов'язаних з порушенням законодавства про захист об'єктів довкілля.

Загальновідомо, що Конституція України є основним джерелом національного права в цілому. Україна, як демократична та правова держава, гарантує, що прийняті закони та нормативно-правові акти мають відповідати Конституції України [1, ст.1, 8]. На жаль, Основний закон не містить пояснень щодо поняття "правова держава", а адміністративно-правова наука не приділяє уваги відповідним дослідженням. Цікавим є те, що за часів радянської влади деякі фахівці з питань адміністративного права взяли на себе сміливість заявити про необхідність побудови правової держави через удосконалення науки адміністративного права. Так, К. Беннінгер [2] наголошував на тому, що побудова соціалістичної правової держави ставить перед адміністративним правом, предметом якого є відносини державного апарату управління й громадянина, низку нових завдань і вимог. У системі права держави, як зазначав автор, адміністративне право повинне займати особливе місце. Його норми повинні "чітко й повно визначити права й обов'язки органів управління, що кореспондуються з правами і обов'язками громадян".

Б. А. Кистяківський відзначав, що основна ознака правової держави полягає в тому, що владі положені певні межі, тут влада обмежена і підзаконна [3, 260], а повноваження влади по припиненню порушення законів повинні бути поставлені в суворі рамки закону; ці законні рамки для повноважень органів влади в правовій державі й створюють так звану недоторканість особи [3, 329]. Дж. Локк (XVII ст.) у філософській праці "Два трактати про правління", окремі положення якої є актуальними і сьогодні, наголошував на необхідності "встановлення обов'язкових меж державної влади взагалі, у якій би вона формі не виступала" [4, 42]. С.Н. Южаков констатував, що в усіх культурних країнах діяльність адміністрації регулюється приписами закону, які визначають права й обов'язки адміністрації. Закони, які відносяться до галузі управління, дають індивіду з одного боку певну свободу від дії на нього органів управління, а з іншої, – право на позитивні дії останніх [5, 143]. Сучасне бачення поняття "правової держави" французькою правовою наукою ототожнюється, перш за все, з принципом законності як обов'язком дотримуватися закону [6, 231-232].

Очевидно, що поняття правової держави насамперед асоціюється з діяльністю представників держави, яка може бути якісною тільки за рахунок жорсткого визначення обов'язків та відповідальності. Останній фактор слід вважати стимулом до добросовісного їх виконання. При цьому, обсяг повноважень органів державної виконавчої адміністрації, їх посадових осіб має узгоджуватися з конституційними приписами.

Виходячи з конституційних положень, що Україна є правовою та соціальною державою, та враховуючи приписи статті 3 Конституції України (на нашу думку вона підлягає викладенню у іншій редакції: "Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком представників державної адміністрації. Вони несуть персональну юридичну відповідальність за порушення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб") не важко зробити висновок, що наука адміністративного права дотримання проголошених гарантій щодо правової держави має пов'язувати в першу чергу з діяльністю посадових та службових осіб

органів виконавчої влади (надалі ОВВ), яка має базуватися на чітко визначених засадах адміністративних процедур, в яких найважливіше місце повинні посідати питання чіткого визначення обов'язків та відповідальності представників гілок влади, на яких лежить обов'язок відповідати за реалізацію конституційних приписів, зокрема положень статей 3, 8 та розділу VIII Конституції України, положеннями якого встановлюються засади правосуддя. Так, статтею 124 прямо встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Вкрай важливими є застереження, що: делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються; юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі; судові рішення ухвалюються судами іменем України.

Рішення суду [7] є найважливішим актом правосуддя, яке покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

Конвенція про захист прав людини, яка є частиною національного законодавства встановлює, що "Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом...", який вирішить спір щодо його прав та обов'язків або встановить обґрунтованість звинувачень... [8, ст.6]. Варто зауважити, що у відповідності до ст.6 Конвенції гарантія справедливого судового розгляду поширюється не тільки на цивільні та кримінальні правовідносини.

Аналіз Конституції України дає підстави вважати, що її положення стосовно здійснення правосуддя в Україні виключно судами поширюються також і на адміністративні правовідносини, що свідчить про право підозрюваного в скоєнні адміністративного правопорушення на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків або встановить обґрунтованість звинувачень. Тобто, будь-яка особа має права на розгляд справи про адміністративне правопорушення саме судом, а не адміністрацією виконавчої влади, що цілком узгоджується зі встановленими ст.6 Конституції України принципами стосовно поділу державної влади.

Свого часу А.І. Єлістратов [9, 51-62] наголошував на тому, що існуючий порядок, коли адміністрація виступає суддею в справі (сама видає обов'язкові постанови, що "прийняті в порядку охорони", сама розглядає справу і сама накладає стягнення) не задовольняє свого призначення, оскільки судові повноваження надані самій адміністрації. Зі скасуванням такого порядку можна розраховувати на те, що "адміністративне право правильно здійснить своє завдання регулятора публічних відносин між правлячою владою і громадянами".

ЗУ "Про охорону навколишнього природного середовища" [10, п."и" ст.20] встановлено, що до компетенції (кола повноважень) центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів та його органів на місцях належать: а) складання протоколів; та б) розгляд справ про адміністративні правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів. Складання протоколів можна розглядати як складову діяльності цих органів. Розгляд справ про адміністративні правопорушення у відповідності до конституційних положень та Конвенції про захист прав людини є нічим іншим, як здійсненням правосуддя в адміністративних справах. Тобто, є підстави вважати, що обсяг повноважень, обумовлених ст.20 ЗУ "Про охорону навколишнього природного середовища" не узгоджується зі статтями 6, 124 Конституції України.

У зв'язку з вищевикладеним доречно звернутись до деяких аспектів дослідження І.В. Панової [11]. Так, авторка наголошує на тому, що адміністративне судочинство – це не діяльність адміністрації, а вид судочинства по розгляду адміністративних справ в особливому порядку, регламентованому нормами адміністративно-процесуального права. Від адміністративного

судочинства І.В. Панова пропонує відрізнати адміністративну юстицію, яка містить у собі розгляд адміністративних суперечок (а не адміністративних справ) в особливому (адміністративному порядку) судовими органами. Для успішної й ефективної реалізації адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення, на думку авторки, необхідні три складові: судоустрій, особливий процес і спеціалізація суддів по розгляду (розв'язанню) адміністративних справ. Одним зі способів вирішення вищевказаних питань, як зазначає І.В. Панова, може бути створення адміністративної процедури розгляду адміністративних справ незалежним від органів виконавчої влади, адміністративно-юрисдикційним, позавідомчим контрольним органом. Як відзначає авторка, ефективність адміністративних процедур розгляду адміністративних справ довела свою дієздатність і в зарубіжному досвіді, що підтверджується існуванням єдиної системи адміністративно-юрисдикційних органів з розгляду справ про адміністративні правопорушення в країнах Європи (Франція, Голландія, Німеччина і т.д.), Канаді, США тощо. І.В. Панова наголошує на тому, що така реалізація законних прав громадян і юридичних осіб підвищить якість здійснення правосуддя. З наведеним слід погодитись.

Попри все, і до сьогодні чинними є положення КУпАП 1984 р. [12], який надає право посадовим та службовим особам ОВВ здійснювати правосуддя, що власне не відрізняється від положень АК УРСР 1927 р. [13, арт. 44, 45, 46], який надавав так само право його здійснення посадовим та службовим особам ОВВ.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення, на думку В.К. Колпакова, є "...особливим різновидом адміністративного процесу... адміністративному провадженню не властиві складна процедура розслідування справ, спрощено порядок порушення, а нерідко і розгляду справи" [14, 333-334]. Адміністративний процес автором ототожнюється з "юрисдикційним процесом органів управління" (у "вузькому розумінні"), під "широким розумінням" слід вважати "будь-яку діяльність виконавчо-розпорядчих органів з реалізації матеріальних норм адміністративного права, тобто адміністративний процес виступає як порядок реалізації адміністративно-правових норм під час вирішення конкретних управлінських справ" [14, 313; 314]. Надалі автор відзначає, що для різних категорій адміністративних справ існують відповідні процедури [14, 312] або правила, які закріплюються в нормативних актах; їх слід вважати адміністративно-процесуальними нормами, оскільки вони регламентують "порядок вирішення адміністративних справ, порядок реалізації матеріальних норм адміністративного права [14, 313].

В.К. Колпаков, переосмислюючи усталені уявлення, констатує, що КУпАП фактично є "кодексом етатистських цінностей старої і вже віджилої тоталітарної системи, в якій правові відносини формувалися за принципом "заборонено все, що не дозволено законом", а втручання держави в усі сфери суспільного буття, прав і свобод людини було нормою" [15, 306].

А.М. Колодій, критикуючи етатизм, як політику активного втручання держави у всі сфери суспільного, економічного життя констатує, що "...існування протягом тривалого часу командно-бюрократичної управлінської системи призвело до збільшення публічного, особливо адміністративного права, за рахунок правового захисту інтересів особистості та колективів, до надмірного державно-апаратного адміністративного втручання в різноманітні сфери права та юридичної регламентованості відповідних ним відносин, що негативно впливає не тільки на економіку, а й на політику..." [16, 43; 61].

Звертаючись до положення про Держекоінспекцію [17, п.5], можна побачити, що законодавчі приписи на розсуд спеціально-уповноваженого центрального органу виконавчої влади набувають іншої трансформації, зокрема, окрім права розглядати справи про адміністративні правопорушення та виносити по них рішення додається право уживати заходів досудового врегулювання; здійснювати фотографування, звукозапис, відеозапис порушень вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Держекоінспекція має право передавати до правоохоронних органів матеріали про діяння, у яких вбачаються ознаки злочину. Посадові особи мають право вилучати в установленому порядку (підстави не визначаються) в осіб, які порушили вимоги законодавства про охорону середовища, знаряддя добування природних ресурсів (яких?), об'єктів рослинного та тваринного світу, транспортні (у тому числі плавучі) засоби, обладнання та предмети, що є знаряддям незаконного добування об'єктів рослинного та тваринного світу, незаконно добуті природні ресурси і продукцію, що з

них вироблена, а також відповідні документи (ліцензії, дозволи). Яким чином мають здійснюватись означені дії – положення не надає відповіді, не зважаючи на те, що вони за своїм характером містять процесуальну ознаку.

Звернемось до Митного кодексу України [18]. Стаття 375 чітко обумовлює, що в справі про порушення митних правил процесуальні дії проводяться з метою отримання доказів, необхідних для правильного вирішення цієї справи, зокрема що стосується вилучення товарів, транспортних засобів і документів (п.3).

ЗУ "Про оперативно-розшукову діяльність" [19, ст.8] встановлено, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають право, зокрема: відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин вчиненого або такого, що готується, злочину, а також збирати відомості про протиправну діяльність підозрюваних або осіб, щодо яких провадиться перевірка (п.6); здійснювати візуальне спостереження із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів (п.11); застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю на підставах і в порядку, встановлених законами про міліцію, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, державну охорону ОДВ України та посадових осіб (п.18). Слід зазначити, що порядок проведення оперативних заходів має здійснюватись виключно з метою отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України, запобігання і припинення терористичних актів, розвідувально-підбивних посягань спеціальних служб іноземних держав та іноземних організацій тощо (ст.9).

Таким чином, ми вбачаємо, що, окрім надання права посадовим особам ОВВ у галузі охорони навколишнього середовища на носіння та застосування зброї, їм надане право здійснення оперативно-розшукових заходів, що не узгоджується з поняттям правової держави та змістом адміністративних процедур, які характеризують діяльність органів державної виконавчої адміністрації.

З огляду на вищевикладене спробуємо проаналізувати в часі генезис (грец. *génesis*) правової думки відносно "управлінської" концепції адміністративного процесу або позасудового провадження. Так, С.С. Студенікін (1949 р.) наголошував на тому, що виконавчо-розпорядницька діяльність здійснюється на підставі певних процесуальних правил, сукупність яких складає адміністративний процес [20, 44]. А.Є. Луньов (1961 р.) акцентував увагу на тому, що каральна діяльність або застосування каральних санкцій покладено саме на виконавчо-розпорядчі органи радянської держави, а тому така точка зору є пануючою в радянській юридичній літературі [21, 45]. Л.В. Коваль (1979 р.) відображав зору державної правої політики позицією науковців: переслідування стає не тільки правом, але й обов'язком державних і громадських органів, на які покладене здійснення адміністративно-юрисдикційних правообов'язків [22, 40]. Ю.М. Козлов (1999 р.) під адміністративним процесом розумів врегульовану адміністративно-правовими нормами діяльність посадових осіб, що здійснюють розгляд різного роду індивідуальних адміністративних справ, що виникають у сфері державного управління, в якості завдань та функцій виконавчої влади. На думку автора, ці показники зближають її з судово-процесуальною діяльністю, тобто це юрисдикційна діяльність [23, 96-98]. Є.В. Курінний (2002 р.), наголошуючи на ролі адміністративного права, стверджує, що всі інші галузі права є сателітними, оскільки вони не можуть повністю забезпечити власний автономний розвиток, а внаслідок цього вони знаходяться у відчутній залежності від адміністративного права, як "метропольної" управлінської галузі [24, 11]. В.П. Тимошук, наголошуючи, що його міркування "ґрунтуються на західному досвіді", пропонує під адміністративною процедурою розуміти те, що підтримується і іншими фахівцями: "адміністративна процедура – це встановлений законодавством порядок розгляду та вирішення адміністративними органами індивідуальних адміністративних справ" [25, 24].

Закінчуючи огляд праць адміністративістів радянського періоду та сучасності, звернемося до праць А.І. Єлістратова. Автор наголошує на тому, що розвиток адміністративного права, як регулятора відносин між правлячою владою й громадянами в справах державного управління, залежить від скорочення актів уряду, від помірнього користування правлячою владою надзвичайним указом і від авторитету закону і народного представництва [9, 24].

Міркування автора надзвичайно актуальні і сьогодні, оскільки негативи сучасного законодавства автоматично тягнуть за собою неконтрольованість дій гілок влади, прийняття ними численних суперечливих та неконституційних нормативних актів, що не узгоджується з сутністю правової держави та в цілому робить колізійним правове регулювання різних сфер суспільного буття.

Згідно з Конституцією України головною метою діяльності представників державних виконавчих органів є реалізація загальнодержавних програм у сферах економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; утвердження і забезпечення прав і свободи людини тощо. Цілком зрозуміло, що виконання державних завдань органами виконавчої влади та місцевого самоврядування не може бути обмежено адміністративними процедурними правилами з розгляду та вирішення індивідуальних адміністративних справ.

Зміст адміністративних процедур, характерних для діяльності органів виконавчої влади не може ототожнюватись з повноваженнями судової влади, а це свідчить про те, що наділення державної виконавчої адміністрації та її представників правом здійснення правосуддя не узгоджується з принципами поділу державної влади в Україні. Застосування норм процесуального права є прерогативою судової влади. З огляду на зазначене підставно зробити висновок, що адміністративні процедурні правила в діяльності державної виконавчої адміністрації не можуть ґрунтуватись на нормах процесуального права.

Процедура розгляду адміністративної справи судом не може бути ототожнена з процедурою розгляду адміністративної справи органом державної адміністрації.

На нашу думку, адміністративні процедури – це законодавчо встановлений порядок реалізації повноважень, обов'язків та відповідальності органів державної адміністрації, її посадових та службових осіб, порядок здійснення контролю в означеній сфері тощо. Обов'язки та відповідальність є ключовими поняттями правової науки, а тому вони мають бути дійовим інструментом реалізації виконавчих функцій державних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.
2. Беннингер К. Административное право и социалистическое правовое государство / К. Беннингер // Правоведение. – 1989. – № 6. – С. 66–68.
3. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Б.А. Кистяковский; [сост., примеч., указ. В.В. Сапова]. – СПб.: РХГИ, 1999. – 800 с.
4. Локк Джон. Два трактата о правлении Сочинения (Филос. наследие) / Джон Локк. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
5. Большая энциклопедия Словарь общедоступных сведений по всем отраслям знания / Под ред. С.Н. Южакова – С.-Петербург: Книгоиздательское Т-во «Просвещение», Невский пр-кт, 50, 1902— .—
Т. 1. – 1902. – 800 с.
6. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС: порівняльний аналіз / Жак Зіллер; [Володимир Ховхун (пер.з фр.)]. – К.: Основи, 1996. – 420 с.
7. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14 // Вісник Верховного суду України. – 2010. – № 1. – С. 4.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Прийнято Радою Європи 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270.
9. Елистратов А.И. Административное право: [лекции] / А.И. Елистратов. – М.: Типография товарищества И.Д. Сытина, 1911. – 234 с.
10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № Ст. 546.

11. Панова И.В. Административное судопроизводство и процедура внесудебного, досудебного рассмотрения административных дел / И.В. Панова // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации, 2007, № 4. – С. 4–27.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51.
13. Про надання чинності Адміністративному кодексові УРСР : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 року // 36. Уз. УРСР 1927. – № 31. – Арт. 142.
14. Колпаков В.К. Адміністративне право України / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 752 с.
15. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: [монографія] / В.К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
16. Колодій А.М. Принципи права України: [монографія] / А.М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
17. Положення про Державну екологічну інспекцію в областях, містах Києві та Севастополі: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 19 грудня 2006 року № 548 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – Ст. 399.
18. Митний кодекс України від 11 липня 2002 року № 92-IV // Офіційний вісник України. – 2002. – № 31. – Ст. 1444.
19. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
20. Студеникин С.С. Социалистическая система государственного управления и вопрос о предмете советского административного права / С.С. Студеникин // Вопросы советского административного права. – М.: Изд-во АН СССР, 1949. – С. 5–60.
21. Лунев А.Е. Административная ответственность за правонарушения / А.Е. Лунев. – М.: Госюриздат, 1961. – 186 с.
22. Коваль Л.В. Административно-деликтное отношение / Л.В. Коваль. – Издательское объединение "Вища школа", 1979. – 230 с.
23. Козлов Ю.М. Административное право: [учебник] / Ю.М. Козлов. – М.: Юрист, 1999. – 320 с.
24. Курінний Є.В. Адміністративне право України: тенденції трансформації в умовах реформування: [навчальний посібник] / Є.В. Курінний. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2002. – 92 с.
25. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: зарубіжний досвід і пропозиції для України / [І.Б. Коліушко (відп. ред.), В.П. Тимошук (авт.-упоряд.)]. – К.: Факт, 2003. – 495 с.